

Suurim armastus

Usutunnistajaid Eestist

JOHANNES ESTO ÜHING
Tartu 1998

Koostanud Vello Salo

PROOVITRÜKK

Kristof Spotek

Johannes Estko

Mattias Vitriar

Nikolaus Krsywowanziecz

Eduard Profittlich

Henri Werling

*Ei ole suuremat armastust sellest,
kui keegi annab elu sõprade eest.*

Joh. 15:13

SUURIM ARMASTUS

Jumal on armastus ning sellepärast on ka Jumalariigi põhiseaduseks armastus. Minu käsk on see: armastage üksteist nii nagu mina olen teid armastanud, ütleb Jeesus (Joh. 15:12). Niisiis ei ole Jumalariik mingisugune "rahvusriik", sest Looja ei hinda mind mitte selle järgi, kas mu isa oli eestlane, vaid selle põhjal, kas ma olen Jumala oma isaks tunnistanud ja Tema sarnaseks saanud. See seadus kehtib kogu maailmas ja ristikoguduse algusest on pärit nägemus: Ennäe – suur rahvahulk, keda keegi ei jaksanud ära lugeda, kõigist hõimudest ja suguharudest ja rahvastest ja keeltest seisis Aujärje ja Talle ees, valged rüüid üll ja palmioksad käes (Ilm. 7:9).

Järgnevatel lehekülgedel tuletame meelde kuut meest, kellest viis tulid meie maale kaugelt, tulid selleks, et eestlasedki võiksid Jumala lasteks saada. Nad tõid oma elu ohvriks meie, Maarjamaa rahva eest. Kui tore oleks, kui meiegi päevil leiduks inimesi, kes pühendaksid kogu oma elu meie rahva paremale tulevikule!

Ilmalik inimene peab tähtsaks igasugu võimu- ja rahamehi. Uuritakse nende elulugusid, peetakse nende juubelisünnipäevi jne jne. Neid meie kuut venda, kes jäid ustavaks surmani ka rootsi ja vene võimumeeste türmides, on tänini vaevalt kuskil mainitud. Ent märtrite veri on kristluse seeme, ütleb Kristuse kiriku tarkus. Andku nende eeskuju meilegi jõudu lõpuni ustavaks jääda!

Tartus, 22. veebruaril 1998.

Vello Salo

Ja teid viiakse minu pärast ka maavalitsejate ja kuningate ette, neile ja rahvastele tunnistuseks. Aga kui teid nende kätte antakse, siis ärge muretsege, kuidas või mida te peate rääkima, sest see, mida te peate rääkima, antakse teile sel tunnil. Sest mitte teie ei ole need, kes räägivad, vaid see on teie Isa vaim, kes teie sees räägib.

Matt. 10:18-20

ROOTSI VANGIS

Jesuiidimärtrid Eestist

Artikkel ilmus "Kiriku Elus" nr. 3/1937

Rootsi krooni endale kiskunud, kuulutas Södermanlandi hertsog Karl sõja oma õepojale, Poola Sigismundile. Ta tungis Liivimaale aastal 1600 ja juba detsembrikuul ta piiras Tartut. See linn sattus ta kätte aadli reetel juba 25. jaanuaril 1601.

Linna üleandmishetkel leidis säälses jesuiidikolleegiumis ainult 3 ordupreestrit (Kristof Spotek, Martin Antonij ja Johannes-Ambroosius Welter) ja 4 ilmikvenda (Sebastian Markowicz, Johannes Estko, Nikolaus Krzywowanziewicz ja Mattias Vitriar). Neid nimesid sisaldav ürik lisab Johannes Estko nimele juurde: "Estonczyk" - eestlane. Nähtavasti on siis siin tegemist sündinud eestlasega.

Kolm päeva pärast Tartu vallutamist ilmus hertsog Karl jesuiidikolleegiumi ja laskis enda ette tuua preestrid ja vennad. Neid silmates puistas ta nad üle arvuka hulga aadlike juuresolekul hirmsaimate sõimusõnadega, nimetades neid "kelmeks, prassijaiks ja inimeste eksitajaiks".

Saadess luba rääkida tähendas üks paatreid lühidalt ja alandlikult: Jeesuse Seltsi liikmed pole ei prassijad ega eksitajad.

Nüüd lautas hertsog sõimus paavsti vastu, keda ta nimetas Kristuse vastaseks, ja Kiriku ning ta õpetuse vastu. Südikalt võttis sõna nüüd paater Spotek ja Pühale Kirjale tugenedes lõi tagasi süüdistused paavsti vastu. Kartmatult palus ta hertsogit, Kirikut ja paavsti ja pühakuid mitte nõnda laimata. See vapper vastutõrje hämmastas hertsogit. Ta tunnistas, et nii avameelselt ei ole talle keegi veel vastu astunud ja lahkus paatrest üsna armulikult. Jah, ta töötas neile koguni oma kaitset ja oma armulikkust.

Kuid hertsogi ümbruskond, eriti ta väejuht Sommer, mõistsid teda jälle ümber mõjutada. Sommer oli jesuiitide vaenlane. Juba kohe pärast oma Tartu tulekut tungis ta kolleegiumi ruumesse ja laskis läbi otsida kõik nurgad, kapid ja isegi voodid. Teenri reetmise tõttu leiti paik, kus hoiti hõbedasi kirikuriistu. Need riisuti ära.

Raha väljapressimiseks saatis ta paatrid linna enda lahtiostuks 3000 taalrit tooma. Nad võisid aga ainult 2 taalrit korjata. Vihaselt viskas ta raha maha ja laskis kõiksugu solvamiste saatel kõik seitse meest ühte väikesesse kambrisse vangistada. Kaastunde sunnil nõutas üks Sommeri teener vangidele hädavajalikumat. Ta sõandas koguni ütelda oma isandale: "Jumal nuhtleb Teid veel selle eest, et nii jõledalt ja pälvimatult lööte neid mehi."

Sommer aga narris vaeseid vange ülbeimal kombel. Ühte venda laskis ta tola riietes, oda käes, oma laua ääres valvata. Kaks paatrit pidid teda saatma, püssid õlal. Ka oma õistel olenguil pidid kohal olema need ebaharilikud sõdurid. Siis laskis ta neid hobuseil läbi linna sõidutada sõdurite ja pööbli pilkeks. Kolm kuud pidid veetma seitse vangi kitsas kloostrikongis, alatasa kahe sõduri valvatuina. Siis viidi nad jälle kolmeks kuuks ühte Tartu kindluse kitsasse ruumi. Vaevaga soetasid nad endale loa, saata ümbruskonda üliõpilast Ronciust neile eluüalpidamist kerjama.

Pärast kuuekuist vangistust viidi nad aheldatult härjavankrites Tallinna ja paigutati sääl ühte lagununud majja toomi lähedal. Siin oli vangistus veel valjem ja ravi veel halvem. Vaevalt võis saada eluüalpidamist.

1. augustil 1601 viidi vangid ühel viletsal laeval, kus puudus isegi hädavajalikem, Turusse, Soomes. 15. augustil jõudsid nad Stokholmi, samuti ka Tartu praost, kirikhärra Lajsc'e'st Galiitsiast, ülalmainitud üliõpilane Roncius ja palju teisi poolakaid.

Maaltaetud paigutati Stokholmi lähedusse, Paater Martin Antonij ja Ambroosius Welter jäid ühes teistega armetusse Wentholmi mõisa, 2 penikoormat Stokholmist. Paater Kristof Spotek 4 ilmikvennaga ja üliõpilase Ronciusega jäid Gripsholmi, 7 kilomeetrit Stokholmist.

Kui esmalt nimetatud preestrid said vähegi talutavat kohtlemist, läks paater Spotekil ja ilmikvendadel väga halvasti. Nad heideti pimedasse, haisevasse urkasse. Kõik mis nad senini olid kannatanud, oli mäng selle vastu, mis nad pidid kannatama Gripsholmis. Kõige tarviliku puudumise kõrval pidid nad õöl kui päeval kandma ahelaid. Nende pääpadjaks oli raudne kaelavõru, mis nii kõrgele müüri külge oli kinnitatud, et vangid ei istuda ega lamada võinud. Kaelavõrude lukustaja oli 16-naelane lukk, mis oma raskuse tõttu allapoole kiskus. Julm leiutis!

Pole ime, et vangid lahtipuhkevale tõvele vastu panna ei suutnud ja lühikese ajaga surid. Esimese ohvrina langes 14. juunil 1602 paater Kristof Spotek, alles 28 aastat vana. Samal päeval suri ilmikvend Johannes Estko (eestlane), 43 aastat vana, 6 aastat Jeesuse seltsis olnud. 28. juunil vabastas surm ka vend Mattias Vitriari (23 aastat vana) ja Nikolaus Krsywowanzieczki (36 aastat vana) nende raskest kannatusest. Nende ustavalt alluv teener, üliõpilane Roncius muretses laipade matmise eest.

Kolm ellujäänud jesuiiti leidsid paremaid elukordi ja kui Wolmari vallutamisel poola vangi sattus Karl Karlsson Gyllenhjelm, Södermanlandi Karli lihaseid poegi, näis vabanemispäev koitvat vangidele. Vahetuslābirāākimised aga venisid veel kuid. Septembrikuul 1605. aastal lõpuks viidi nad valve all Stralsundi. Viimati vabanenuina tõttasid nad lähemasse kirikusse Jumalat tänama kõigi ta hāātegude ja armu eest, mis ta neile vangis olles oli lasknud osaks saada. Neil oli ometi nende 5 aasta kestel vahetevahel juhus olnud oma preesterlikku ametit tarvitada, rootsi katoliiklaste pihti kuulata, jutlusi pidada, surijaid abistada, oma kaasvangide suurt hāāda pehmendada.

Paater Johannes Welter oleks meeleldi jālle tagasi pōōrdunud oma endisele misjonitegevusele Eestis, suri aga juba 23. septembril 1610. aastal Braunsbergis. Sāālsamas suri ka vend Sebastian Markowicz, aprillis 1626. Paater Martin Antonij suri 26. mail 1628. aastal.

E[duard] P[rofittlich]

Mārkus: Johannes Mōhleri "Mārtrikujusid rootsi misjoniloost, trūkkimata allikate jārgi kirjeldatud, Aachen 1923" jārele.

VENE VANGIS

Eduard Profittlich

Vello Salo ettekanne konverentsil *Eesti kirikulugu*
(Tartu, juuni 1996)

Eduard Profittlich sündis 9. sept. 1890 Birresdorfis (Saksamaal), suri 22. veebr. 1942 Kirovi vanglas (N. Liidus). Eestis viibis ta a. 1930 - 1941, a. 1931 - 1941 oli ta katoliku kiriku pea Eestis.

22. juunil 1941 kirjutas Riikliku julgeoleku rahvakomissar major Boris Kumm alla ülempiiskop Eduard Profittlichi arreteerimise ja läbiotsimise käsule, keda süüdistati spionaazhis. Ööl vastu 27. juunit toimus arreteerimine piiskopi ametikorteris, kus läbiotsimine kestis mitu tundi. Piiskop Profittlichi arhiiv lakkas niisiis olemast 27. juunil 1942, äraviidud dokumentide asukoht ei ole teada. Käesolev on esimene eestipoolne katse saada dokumenteeritud ülevaade Eduard Profittlichi tegevusest Eestis. Põhiliselt on siin tegemist tema enese poolt ja teiste poolt tema kohta kirjutatud artiklite esialgse bibliograafiaga ning nende põhjal koostatud ülevaatevisandiga.

Eduard Profittlich, kes oli Jeesuse Seltsi (lad *Societas Jesu*) liige aastast 1913, saadeti Eestisse oma vennaskonna Saksa provintsi korraldusel a. 1930. Eesti katoliiklaste hulgas oli tollal rohkem poola ja saksa kui eesti kodukeelega isikuid ning isa Eduard valdas hästi ka poola keelt (saksa keel oli tema emakeel), sest ta oli viibinud Poolas viis aastat (1922-27) ülikoolis ja kogudusetöös. Teoloogiadoktori kraadi sai ta Krakowi Ülikoolilt a. 1924.

Kui isa Eduard saabus Eestisse, kutsuti katoliku kirikut siin üldiselt *poola kirikuks*, mida ta ka väliselt oli. Juba 1931. a. mais nimetas paavst Pius XI isa Eduardi Eesti apostellikuks administraatoriks, sisuliselt seega katoliku kiriku peaks E.V. territooriumil. Selles ametis sai Eduard Profittlich tegutseda peaaegu kümme aastat. Ta seadis eesmärgiks "poola kiriku" kasvatamise *eesti kirikuks*. Seda eesmärki ei olnud muidugi võimalik saavutada kümne aastaga, kuid kuna uus ülemkarjane oli andekas ja agar töötegija, jõudis

ta temale antud lühikese aja jooksul üllatavalt palju ära teha. Ta oli teistele elavaks eeskujuks: peatselt hakkas ta jutlustama ja kirjutama eesti keeles ning temast sai ka E. V. kodanik.

Kõigi tunnistajate arvates oli ta *hea karjane*, kelle nõu ja tuge käisid otsimas ka paljud mitte-katoliiklased. Administraator Profittlich saatis Rooma teoloogiat õppima Aleksander Kurtna. Rahvusvaheliselt hästituntud autor Ignace Lepp tunnistab, et astus katoliku kirikusse isa Eduardiga tutvumise tagajärjel. Näib, et Lepp oli ka esimene E.V. kodanik, kes pühitseti katoliku preestriks (a. 1941). Aasta hiljem pühitseti preestriks teinegi E.V. kodanik, samuti isa Eduardi läbi katoliiklaseks saanud Alexander Dordett (suri a. 1984 Viini ülikooli professorina).

Alles a. 1990 avanes võimalus tutvuda Eduard Profittlichi kohta käivate NKVD dokumentidega. Nende põhjal teame, et 27. juunil 1941 konfiskeeriti mh. Tallinna katoliku koguduse liikmete kartoteek, saksa-, poola- ja eestikeelsete jutluste käsikirjad, administraatori kirjavahetus paavstiga ja "kõiksugu kirjavahetus". Alles nüüd, peaaegu viiskümmend aastat hiljem sai ka Eduard Profittlichi perekond lõpuks teada, et ta mõisteti surma mahalaskmise läbi 21. nov. 1941, kuid suri enne otsuse täideviimist Kirovi vanglas 22. veebruaril 1942.

Olulist dokumentatsiooni on avaldanud eesti katoliiklaste häälekandja Kiriku Elu nr. 7/1990. Selle ajakirja asutas isa Eduard Profittlich a. 1933.

Henri Werling

14. detsembril 1879 sündis Luksemburgi pankurile Ernst Werlingule neljas laps, kellele anti nimeks Henri. Talle sündis veel viis õde-venda, kuid isa oleks soovinud, et just Henrist oleks saanud tema töö jätkaja pangas, ent poeg otsustas vaimuliku kutse kasuks ning hakkas õppima Luksemburgi piiskopkonna preetrise-minaris. Sealt viis tema tee a. 1900 edasi Jeesuse Seltsi, kus ta pühitseti preestriks pärast tosin aastat kestnud õpingute- ja ettevalmistusaega aastal 1912.

Kümme aastat (1912-1922) tegutses isa Henri mitmes paigas, muuhulgas Ida-Preisimaal, kuni ta saadeti Eestisse, mis pidi saama tema teiseks kodumaaks ning viimseks puhkepaigaks. Eesti rahva teenistusse jäi ta neljaks aastakümneks (1922 - 1961), millest umbes kümme aastat väljasaadetuna. Kahjuks on tema siinse tegevuse kohta säilinud andmestik nõukogude okupatsiooni tõttu väga kasin ja käesolev ülevaade peab visandiks jääma.

Eestis, mis kuulus tollal Riia piiskopkonda, anti tema hoole alla Tartu kogudus. Selle eestseisjaks oli ta kümnekond aastat (1922-1931). Tartus asus isa Henri kohe eesti keelt õppima. Nähes, et eesti keeles ei olnud olemas kirjandust katoliku usu kohta, hakkas ta seda looma. 1928. a. ilmuski esimene, 52-lk. vihik sarjast "Säravad tähed": *Ristiusu kaunimad palved*. Aastal 1931 nimetati Eesti uueks apostellikuks administraatoriks isa Henri seltsivend Eduard, kes kutsus ta Tallinna. Siin oli ta väga tõenäoliselt suureks abiks 1931. a. ilmunud katekismuse koostamisel, samuti 1932. a. trükitud katoliku palveraamatu väljaandmisel. Isa Henri tähtsaimaks tööks jäi aga Uue Testamendi kommenteeritud väljaanne, millest jõudsid ilmuda Matteuse ja Markuse evangeeliumid, enne kui okupatsioonivõimud kiriku trükikoja 'natsionaliseerisid'.

Usuvaenulikud okupandid küüditasid peagi piiskop Eduardi, kes oli ettenägelikult nimetanud isa Henri oma asetäitjaks. Eesti katoliiklaste vaimuliku juhi ülesannet sai ta täita ainult viis aastat, sedagi n.ö. tänu saksa okupatsioonile. Varsti pärast Eesti taasvallutamist N. Liidu poolt tegeles tema "süüasjaga" kurikuulus Erinõupidamine (7. veebruaril 1945), mispeale isa Henri küüditati 15. augustil 1945 Fokino rajooni. Osaliselt on säilinud tema eesti-keelne kirjavahetus Tartu koguduse õdedega, kes talle vangistusse

pakke saatsid. Tema tagasijõudmise kohta pole dokumentatsiooni leitud, tõenäoliselt saabus ta Eestisse viiekümne date keskel ning asus elama Kodasemale. Isa Henri tervis oli kõvasti kannatanud: 1959. a. sugulastele Luksemburgi saadetud kirja lõpus seisab tervitus “invalididist onu” Henriilt. Ta kirjutas neile ka sellest, et ta sõitis Kodasemalt, olgugi et see oli talle vaearikas, iga kahe kuu tagant paariks päevaks Tallinna, kus teda vajati pihhiisana. Omaksed soovisid teda Luksemburgi välja nõuda, et tema tervise eest paremini hoolitseda, kuid isa Henri tahtis surra rahva hulgas, kellele ta oli pühendanud oma elutöö. 22. veebruaril 1961 lahkus ta Kodasemal meie hulgast ning maeti 26. veebruaril Tallinna Liiva kalmistule.

Isa Henri kuulub kindlasti nende hulka, kes on ohverdanud oma elu eesti rahva hüvanguks. 1934. a. peale oli ta ka Eesti Vabariigi kodanik. Kreeka algupära sõna “märter” tähendabki “tunnistajat”, kuid kiriklikus kõnepruugis on see sõna kasutusel kitsamas, “veretunnistaja” tähenduses. Kirikliku kõnepruugi järgi oleks isa Henri pigemini “confessor”, “usutunnistaja”, sest ta ei surnud vanglas. Ent kas ta väärib sellepärast vähem lugupidamist ja meelespidamist? Piiskop Eduard ja isa Henri kutsuti Isakoju samal kuupäeval, 22. veebruaril. See on siis ka nende ühine mälestuspäev.

Tartus, 12. veebruaril 1998.

Vello Salo